

PÓKA FERENC

ALBÁN NEMZETI KISEBBSÉG GÖRÖGORSZÁGBAN (20–21. SZÁZAD)

ELFELEJTETT, ELTÜNTETETT NEMZETI KISEBBSÉG?

Vesztes háborúk, a győztesek területszerző törekvései, a békeszerződések igazságtalan, oktrojált döntései a magyar nemzettestet szétdarabolták, magyarok millióit kényszerítették kisebbségi sorsba. Jól ismert és sokat emlegetett ténymegállapítás szerint az első és második világháborút követő békeszerződések következtében sok-sok kisebbségbe került magyar állampolgársága úgy változott, hogy lakóhelyét soha nem cserélte, otthonát soha el nem hagyta, a határok száguldottak át fölötte. A magyar nemzet történelmében ezzel együtt mégis évszázadokkal mérhető az az időszak, amikor a nemzet és az állam határai egybeestek, sőt a nemzetté válás modern korában a magyar állam került szembe a területén élő nemzeti kisebbségek problémáival, illetve megoldásuk kötelezettségével.

Nemzeti kisebbségeinek ügyében Albánia történelme sok szempontból hasonlít Magyarorszáéhoz, azzal a különbséggel, hogy a 20. század elejének nagyhatalmi érdekeinek összeütközése és összeegyeztetése miatt a függetlenségét elnyerő Albánia államhatárai nem estek egybe az albánok által lakott területek határaival. A nemzet és az állam határai – és itt megint bizonyos párhuzamot vonhatunk a magyar történelemmel – csak a tengelyhatalmak hódításai és döntései nyomán közeledtek egymáshoz, olyan időszakban, amikor Albánia hol az olasz, hol a német megszállás nyomán függetlenségét elvesztette. A második világháború után azonnal bekövetkezett a területi visszarendeződés. Az albánok így soha nem élhették meg az abból eredő történelmi megelégedettséget, hogy a függetlenséget elnyert országuk minden olyan területet magába zár, ahol albánok élnek. Folyamatosan azt a közös keserűséget és elégedetlenséget hurcolták magukkal, amit az váltott ki, hogy nemzettársaik milliói a szomszédos államokban kisebbségi sorsban és alapvetően elnyomatásban éltek. Ráadásul a tényszerűséghez tartozik az is, hogy az albán nemzettest elcsatolt részei által lakott területeken az albánok vitathatatlan etnikai többséget képviseltek. Területeik megszerzését a 20. század elején szomszédjaik, elsősorban a szerbek történelmi, *ki érkezett előbb* típusú, disszonáns érvelésekkel igyekeztek alátámasztani, mások (görögök, montenegróiak) időben, helyesen észlelték és értékelték a nagyhatalmi erővonalakat és geopolitikai szándékokat, valamint a térség hatalmi viszonyai átrendeződésének tendenciáit, elsősorban a Török Biro-

dalom hanyatlását, és ennek köszönhetően tettek szert albánok lakta területekre.

A magyarok és az albánok történelmében az államhatáron túl élő saját nemzeti kisebbségek ügyeiben kétségtelenül a sorsközösség bizonyos elemei mutatkoznak, ebből következően logikusnak látszik valamiféle együttműködést, de legalábbis közös megértést feltételezni. Ez különösen igaznak tűnik azon közös szomszédunk tekintetében, ahol a trianoni békét követően magyar és albán nemzeti kisebbségi közösségek egyaránt éltek. Ismereteim szerint azonban a két világháború közötti időszak magyar külpolitikája ezt a tényt figyelmen kívül hagyta, egyszerűen nem került be revízióra törekvő külpolitikája taktikai eszköztárába. Ennek leginkább nyilvánvaló magyarázatát kezdetben az érdektelenségben, sokkal fontosabb más irányú lekötöttségében, Albánia politikai súlytalanságában, majd az olasz orientáció erősödésével abban találhatjuk meg, hogy az albán-kérdést – amennyiben egyáltalán foglalkozott vele – a magyar külpolitika kizárólagosan olasz ügynek tekintette.

A létező szocializmus időszakában a megoldatlan kisebbségi kérdések jogtalanul és méltatlanul sülyeszűbe kerültek, ráadásul a Szovjetunió Kommunista Pártja 1956. évi XX. kongresszusát követően a sztálinizmusba merült Albánia és az attól többé, majd megint inkább kevésbé elkanyarodó európai szocialista országok viszonya végletesen megromlott. Így aztán a magyar–jugoszláv államközi jó viszony fenntartásának érdekeivel még a vajdasági magyarok melletti fellépés sem volt összeegyeztethető, ezért *magától értetődő*, hogy ez még sokszorosan hatványozottan volt érvényes a Koszovóban élő albán nemzeti kisebbség ügyére. Egy mondattal arra is utalnom kell, hogy a Jugoszláv Szövetségi Szocialista Köztársaságban a magyarországinál magasabb életszínvonalon élő magyar nemzeti kisebbségi közösség különösképpen nem is igényelte az anyaország akkori rendszerének támogatását. Nem tudok arról sem, hogy a második világháború utáni szocialista Jugoszláviában, Szerbia-Montenegróban, illetve a Szerb Köztársaságban lett volna közeledés, egyeztetés a két legnagyobb lélekszámú nemzetiség, illetve azok intézményei, szervezetei és személyiségei között sem Albánia jugoszláv orientációjának időszakában (1944–1948), sem azt követően. Enver Hodzsa Albániája ideológiai alapon oly mértékben zárta ki magát Európából, hogy ennek következményeként is hosszú időn keresztül a határon túl élő albánok helyzetének, kisebbségi jogaik érvényesítésének ügye nem vált az európai közgondolkodás elemévé, nem került fel a nemzetközi kapcsolatok színpadára. Albánia nem vett részt az európai biztonsági és együttműködési folyamatban, ezzel érdemi fórumot hagyott kihasználatlanul nemzeti kisebbségeinek védelme érdekében. Az 1981-ben elkezdődött albán sajtóoffenzíva, majd albán–jugoszláv sajtópolémia a Koszovóban élő albánok jogainak ügyében érdemi nemzetközi rezonancia nélkül maradt. Másrészről a helsinki folya-

mat a nemzeti kisebbségek jogainak kezelésénél, védelménél egyértelműen megrekedt a személyelvűségénél, nem adott támaszt sem a vajdasági magyaroknak, sem a koszovói albánoknak nemzeti közösségi létük fenntartásához, erősítéséhez.

A rendszerváltozást követően a magyar diplomácia elsőrendű alkotmányos feladatává vált a határon túl élő magyar nemzeti közösségek jogainak védelmében való fellépés, illetve jogsérelmeik megismertetése a nemzetközi közösséggel. A kilencvenes évek elején ilyen feladatok teljesítése során magam is eljártam Tiranában a lehető legmagasabb politikai szinten. A központi utasításokat végrehajtva előadtam helyzetértékeléseinket, panaszainkat, kéréseinket – adott esetben mondjuk a Romániában élő magyar nemzeti közösség ügyében. Válaszként hasonló szellemű és tartalmú előadásokat kaptam a Koszovóban élő albánokkal kapcsolatban, de a magyar álláspont melletti egyértelmű felsorakozásra nem került sor, mint ahogyan nekem sem volt felhatalmazásom a koszovói albánokkal szembeni szerb politika egyértelmű bírálataira, az azzal összefüggő albán álláspont kinyilvánított elfogadásra. A délszláv háborúk sodrában ez a helyzet és álláspont módosult, végső szintjét pedig Koszovó függetlenségének nemzeti konszenzusra támaszkodó magyar elismerése jelentette.

A magyar–albán kisebbségügyi sorsközösséget azért hangsúlyoztam, mert úgy hiszem, hogy a határon túl élő magyar nemzeti közösségek érdekében követett politikánk alátámasztásához szükséges több tényező közül kettő különösen fontos szerepet játszik. Az első a hazánkban élő nemzeti kisebbségi közösségek jogérvényesítésének maradéktalan biztosítása. Az alkotmányos, törvényes szabályozási alapokat adottnak, a leghaladóbb nemzetközi normáknak megfelelőeknek tekinthetjük, gyakorlati alkalmazásukban lehetnek lemaradások, hibák, de ezen a területen Magyarország bátran állhat a nemzetközi közvélemény elé. Értékelésem szerint ugyanakkor nem tévedünk, ha azt mondjuk, hogy Albániának még van teendője az ott élő nemzeti kisebbségi közösségek ügyének kezelésében, jogaik törvényi szabályozásában, a gyakorlati alkalmazás rendszerének kialakításában. Ehhez 2004-ben felajánlottuk tapasztalatainkat, sajnos különösebb pozitív következmények nélkül. A másik tényező mindazon elvárásoknak, követeléseknek a maradéktalan elismerése a más országokban élő más nemzeti kisebbségi közösségek esetében, amelyeket a magyarokra nézve érvényesnek tekintünk. Az érdekükben tett fellépésünket más nemzeti kisebbségi közösségek esetében képviselt következetes és elvi állásponttal is nyomatékosá tehetjük. Ilyen szellemben és ezért kerülhet sor a Görögországban élő albánok, a csámok helyzetének, gondjainak, követeléseiknek a magyar tudományos irodalomban eddig kevésbé bemutatott ismertetésére, amelyet a rendelkezésre álló nemzetközi irodalom tartalmi és nem közvetlen idézetekre támaszkodó összefoglalásával, illetve saját albániai külszolgálataim során szerzett ismereteim felhasználásá-

val készítettem. Az írás végén szemelvényt adok a csám kérdéssel foglalkozó nemzetközi irodalom címlistájából.

Demográfia és történelem

Csámöria (hangsúlytalan „ö”-vel, albánul *Çamëria*) földrajzi régiója Albánia délnyugati és Görögország északnyugati részének egyes vidékeire terjed ki, északon az albániai Konispoli városától, délen a görögországi Prevezáig, nyugaton a Jón-tenger partjától keleten a görögországi Janinától nyugatra húzódó vonalig terjed. A régió lakói a csámok (*çam*, többes száma *çamë*), lélekszámuk vitatott, a különböző becslések szerint Albániában 170-250 ezer, Görögországban 45-60 ezer, Törökországban 80-100 ezer, az Egyesült Államokban 50-70 ezer csám élhet. A 19. században az ő képviselőik is szerepet játszottak az albán nemzeti önazonosság kialakításában, formálásában, az albán kulturális újjászületésben. A két nagy albán nyelvjárás közül a déli, a toszk egyik sajátos, ősi dialektusát beszélik. A lélekszámadatok meglehetősen tág határai eredendően a magyar nemzeti kisebbségi közösségek hasonló adatainak kibővítésére az érintett országokban tapasztalható folyamatos törekvésekre emlékeztetnek. A következőkben azonban ennek okaira tartalmi magyarázatot is igyekszem adni.

A 20. század elejétől az első világháború végéig

1907-ben Ismail Qemali (Izmail Tyemáli), az albán nemzeti mozgalom egyik vezetője és a görög kormány megállapodást írt alá az Oszmán Birodalom elleni lehetséges szövetség megteremtéséről. A megállapodás szerint a jövőbeni albán–görög határt úgy vonják meg, hogy Csamöria Görögországhoz tartozzon. Ennek ellentételezéseként Qemali görög támogatást kért az albán nemzeti mozgalom számára, és a görög fél elfogadta, hogy ezen a területen fegyvertelen albán mozgalom tevékenykedhessen. Qemali, aki az Albánia függetlenségét kikiáltó 1912. évi vlora kongresszus vezéralakja volt, ezt a lépést a Balkán egészére irányuló bolgár törekvések ellensúlyozásának szánta. Görög oldalról a megállapodással Csamöria megszerzését akarták elérni, és annak fejében támogatásukat adták az albán függetlenséghez. Más kérdés, hogy Albánia függetlenségének kikiáltása után Görögország jóval nagyobb szeletet akart kihalítani új, északi szomszédja területéből, és az albánoknak a görög előretörést csak jóval a megállapodásban szereplő elképzelésnél északabbra sikerült megállítaniuk.

Az I. balkán háború kitörésekor a csámöriai albán értelmiségiek kezdetben az oszmán oldalon álltak, majd amikor annak veresége nyilvánvalóvá

vált, még a görög csapatok megérkezése előtt felfegyverzett csám csoportok támadásokat intéztek görög falvak ellen. Az albánul beszélő ortodox lakosság tartózkodóbban viseltetett a muzulmán albánok nemzeti törekvései iránt, inkább a görög orientáció híve maradt, és magát görögnek tekintette. A csámok minden későbbi történelmi sérelmének, üldöztetésének gyökerét végsősoron abban a tényben találhatjuk, hogy a görög területi ambíciók megvalósításának útján az albánul beszélő régió akadályt jelentett. Ennek leküzdése érdekében görög részről kettős politikát folytattak. Ennek egyik vonulata egyszerűen igyekezett eltitkolni és tagadni az albán nyelvhasználat tényét a régióban, míg a másik szerint nem a nyelv, hanem a vallási hovatartozás határozza meg a nemzeti hovatartozást. Ezért az ortodox hívőket görögöknek, a muzulmánokat albánoknak tekintették, ezzel kétségtelenül hatást gyakoroltak az albánul beszélő ortodoxok nemzetválasztására. A görög fél a Csámöria megnevezést Észak-Epirusszal váltotta föl, ezzel is jelezve dél-albániai területekre támasztott igényét, míg a jelentős számú muzulmán albánt az állam szempontjából súlyos problémának, és ettől kezdve bármiféle albán nemzeti mozgalmat minden eszközzel felszámolandónak tekintett. Itt utalnom kell arra, hogy a hívők nemzeti hovatartozásának vallási alapú meghatározása ma is él görög tudományos és közgondolkodásban, miközben például 1935 óta létezik és ma is működik (az Albánia 1976-os alkotmányában meghirdetetten ateista időszakot kivéve) a többi ortodox egyház által is elismert autokefál albán ortodox egyház. Ez önmagában cáfolja az egyszerűsítő, megalapozatlan, az érintett egyének számára az albán nemzethez való tartozás felismerése és elismerése szempontjából veszélyes görög automatizmusnak a létjogosultságát.

A fenti görög megközelítés megadja az indokot ahhoz, hogy történelmi és napjainkba vezető kitérőt tegyünk, és röviden szóljak az albánok vallási és nemzeti identitásának viszonyáról. Az albánok Szkander bég koráig többségükben keresztények voltak. Az ortodox Gjergj Kastrioti (Gyergy Kasztrioti) keresztényként az Oszmán Birodalom függőségébe került apja hűségének biztosítékául – gyakorlatilag túszként – a szultán udvarába, majd katonai tehetsége révén megkapta a bég rangot. Haláláig sikeresen ellenállt az oszmán hódításnak, egyesítette a széthúzó albán területi vezetőket és törzseket. A keresztény albán vezetőt ma is inkább a törököknél felvett nevén ismeri az albán és a nemzetközi közvélemény, és vált a ma már kétharmados többségében az iszlámhoz tartozó albánok legnagyobb nemzeti hőségévé. A vallási és nemzeti tudat viszonyában ma is iránytűnek tekinthető Albániában Pashko Vasa, a 19. században élt író, politikus mondata: „Feja a shqiptarit është shqiptaria”, vagyis nehezen visszaadható fordítással „Az albán vallása az albánság, az albánnak-lenniség.” Ezzel a nemzeti identitás a vallási elé került. Ennek az úttörő gondolatnak az átfogó és széleskörű érvényre jutásához időre volt szükség magában az albán közegben is, míg az albánság

vallási széttagoltságát saját céljai érdekében kihasználni igyekvő két legfontosabb politikai hatalom, az Oszmán Birodalom és Görögország elutasítóan válaszolt. A görög álláspontot már jellemeztem, a török megközelítésre pedig friss példát tudok bemutatni. 2015 májusában Recep Erdoğan török államfő Tiranában járt, és nyilatkozatában az Adriai-tengertől a Nagy Kínai Falig élő muzulmán testvérekről beszélt. Sali Berisha (Száli Berisa) volt államfő és kormányfő, a 25 évvel ezelőtt elkezdődött demokratikus átalakulás és rendszerváltozás emblematikus alakja, maga is történelmi név tulajdonosa és muzulmán család leszármazottja, facebook-oldalán hosszabb írásban reagált 2015. május 9-én. Hangsúlyozta, hogy Törökország Albánia barátja és stratégiai partnere, ahogyan az Olaszország, Franciaország, Németország, Nagy-Britannia, de a legfontosabb stratégiai partnernek az Egyesült Államokat minősítette. Ezzel együtt álláspontja szerint Erdoğan nyilatkozata „nem felel meg az albán valóságnak. Albániában vallási színezetű nyilatkozat bármelyik muzulmán vagy keresztény vezető részéről csak akkor fogadható el, ha az konszenzusra támaszkodik. A vallás sohasem volt és ma sem eleme az albán nemzeti identitásnak. Nemzeti identitásunk alapja vérünk és nyelvünk. A mi iszlámunk európaivá vált, és teljes harmóniába került a nyugati civilizáció értékeivel és elveivel.” Berisha 25 évvel a kommunista rendszer lebontása után fontosnak tartotta azt is megjegyezni, hogy fenti álláspontja nem az egykori enverista rezsim deklarált és agresszív vallásellenességéből, hanem Pashko Vasa örökérvényű gondolatából táplálkozik. Az albán politikus ma is kulcsfontosságú szerepét és tekintélyét ismerve ez a megnyilatkozás minden elemében nagy politikai, társadalmi jelentőséggel bír. Ezt az sem kisebbíti, hogy az interneten egyes hozzászólók a fenti albán idézetben a *shqiptaria* szót a saját vallási meggyőződésük szerint *islami*, illetve *kristianizmi*, vagyis az *iszlám*, illetve a *kereszténység* fogalmakra cserélték, másrésről az egységesített albán irodalmi köznyelv mellett ma is léteznek az egymástól szókincsükben, kiejtésükben, sőt nyelvtani rendszerük egyes elemeiben is lényegesen eltérő dialektusok.

Visszakanyarodva a történelmi vonulathoz szólok arról, hogy a csámok és Janina összesen 6 küldöttje megszavazta az albán nemzeti függetlenség kikiáltását az 1912-es vlorai kongresszuson. A Balkán-háborúk során a muzulmán csámok kevés lelkesedést mutattak harcba lépni a törökök oldalán. Mint jeleztem, egyes szabadcsapatok atrocitásokat követtek el görögök lakta falvakban, más csám vezetők viszont az Oszmán Birodalomban uralkodó anarchia láttán készek voltak elfogadni a görög fennhatóságot. Helyi ortodox csámokat még a görög hadseregbe is besorozták. Alig néhány nappal azt követően, hogy a görög hadsereg átvette a térség ellenőrzését, 78 muzulmán csám notabilitást árulóként végeztek ki. A Balkán-háborúk lezárultával a görög hatóságok az albániai ideiglenes kormány és Olaszország által támogatott helyi kormányzat megalakulásától tartottak, ezért elhatározták a lakosság le-

fegyverzését. A Görögország és Albánia közötti határokat egy nemzetközi bizottság úgy állapította meg, hogy mindkét országban kölcsönösen maradtak nemzeti kisebbségek, de a csámok lakta területek néhány falu kivételével Görögországhoz kerültek.

A Görögország és az Oszmán Birodalom közötti athéni békeszerződés 4. cikkelye értelmében a csámoknak jogukban állt választani a görög és török állampolgárság között, és ők a görög mellett döntöttek. A békeszerződés 3. cikkelye a vallási kisebbségeknek adott különleges jogokat, viszont a nemzeti kisebbségeknek nem. A fejleményekből logikusan következett, hogy a muzulmán vezetők elvesztették az oszmán uralom alatt élvezett politikai hatalmukat, de gazdasági befolyásukat megőrizték. A muzulmán csám elit tagjai Görögország legnagyobb földbirtokosai közé tartoztak, és ebben az időszakban lényegében problémamentes volt a viszonyuk mind a görög kormánnyal, mind a görög lakossággal. Az 1915. decemberi törvényhozási választásokat Eleftheriosz Venizelosz pártja bojkottálta, így még az a helyzet is előállhatott, hogy a Preveza központú választási kerület három képviselője közül kettő muzulmán csám volt.

Az 1919–22-es görög–török háború következményei a csám-kérdésben

Az 1919–1922 közötti görög–török háborút lezáró lausanne-i békeszerződés a Görögországban élő muzulmánok és a Törökországban élő ortodox keresztények cseréjéről rendelkezett, és ezen rendelkezés hatálya alól csupán a nyugat-trákiai muzulmánokat, illetve az isztambuli ortodoxokat vont ki. A békeszerződés a nemzeti hovatartozás alapjának a vallást tekintette, ezzel az albán muzulmán csámokat is a lakosságcsere által érintettek közé sorolta. A görög fél számára két lehetőség kínálkozott. Az első a muzulmán csámok cseréje a törökországi görögökre, a másíknál a „cserealapot” az albániai görög lakosság jelentette volna. 1923-ban görög megkeresésre válaszolva az albán kormány elutasította a második opciót. 1923 januárjában a görög fél képviselője még azt jelezte a lakosságcserevel foglalkozó nemzetközi bizottságban, hogy országának nem áll szándékában a lakosságcserebe bevonni az albán származású muzulmánokat. Erre azonban mégis sor került, amihez kétségtelenül hozzájárulhatott az is, hogy korábban, az oszmán uralom időszakában a muzulmán csámok kisebb jelentőséget tulajdonítottak nemzeti identitásuk kinyilvánításának és vállalásának, egyszerűen muzulmánként tekintették magukat. A lakosságcsere idejére azonban – és ebben minden bizonnyal az elköltöztetés, a szülőföld elhagyásának kényszere is szerepet játszott – nemzetiesedésük, nemzeti tudatosságuk felerősödött, és *de facto* albán nemzeti-ségűnek vallották magukat. Adott volt a súlyos konfliktus forrása, hiszen a görög fél nemzetbiztonsági és területi érdekei szempontjából a muzulmán

csámokat ellenséges érzelműnek tekintette. Ezért erőltette migrációjukat Törökországba, ennek kikényszerítése érdekében pedig ultimátumokkal és félkatonai szervezetei megtorló akcióival lépett fel velük szemben. Tette ezt nem is eredménytelenül, így 1924-ben két nemzetközi ellenőrző bizottság is azt állapította meg, hogy a muzulmán csámok többsége török származásúnak mondotta magát, és azt kérte, hogy a lakosságcserénél vegyék számításba. Albánia és Olaszország viszont a csámokat már albán nemzetiségűeknek tekintette. Tiltakozásukra a lakosságcsere megkezdése után két évvel Görögország elfogadta, hogy a muzulmán csámok nem alanyai a lakosságcserének, de igazolniuk kellett nemzeti származásukat ahhoz, hogy Görögországban maradhassanak. Ez a görög engedmény is csak azokra vonatkozott, akik vagy akiknek az apja Albániában született, vagyis kizárta a tősgyökeres csámokat. Az albán hivatalos vélemény szerint görög részről elviselhetetlené tették a csámok számára az életet szülőföldjükön, és így kényszerítették őket Görögország elhagyására. Albánia kormányának minden tiltakozására ellenére a muzulmán csámok földbirtokai és lakóházai voltak elsődleges tárgyai azoknak a görög kormányzati intézkedéseknek, amelyek révén földet és szállást biztosítottak a Törökországból a lakosságcsere keretében áttelepített menekülteknek, akiket eszközként igyekeztek kihasználni a csámok migrációjának kikényszerítésére.

1925 júniusában váratlan fordulat történt a csámok sorsában. Tisztek egy csoportja katonai puccsal megdöntötte az athéni kormányt, és vezetőjük, az albánbarát érzelmeiről ismert Theodorosz Pangelosz került az új, diktatórikus kormány élére. Ennek elsődleges külpolitikai célja az Albániához fűződő jó kapcsolatok kialakítása, illetve az Albániában élő görögök, valamint a Görögországban élő albánok jogainak védelme volt. Hivatalos döntést hozott, miszerint 1926-tól kezdődően a csámöriai albánokat nem küldik Törökországba, véget vetnek a lakosságcserének, illetve az eredeti szándékoknak megfelelően a Kis-Ázsiából érkezett menekülteket Nyugat-Trákiába irányítják, továbbá a már Csamöriába érkezetteket széttelepítik Görögország más vidékeire. Pangalosz büszke volt félig albán származására, és kormányzásának idejében négy megállapodást kötött az albán kormánnyal, közöttük arról is, hogy a csámok az elkobzott birtokaikért ugyanúgy kompenzációt kapnak, mint más külföldi vagy a görög nemzetiségű állampolgárok. Pangalosz nyilvánosan elismerte a csámokat nemzeti kisebbségnek, és ígéretet tett anyanyelvi iskolák megnyitására számukra. Néhány hónap múltán azonban őt is megdöntötték, csámbarát politikájával azonnal felhagytak, és a csámok diszkriminációja folytatódott.

A Népszövetség a lakosságcserével összefüggő vagyoni kérdésekben 1928-ban lényegében a Pangalosz előtti és utáni álláspontot védelmezte, illetve azok megoldását kétoldalú tárgyalásokra utalta. 1929-ben viszont a Pangalosz időszakában kötött kétoldalú egyezményre hivatkozva albán

nyelvű iskolák megnyitását sürgette a görög kormánytól, mert hivatalosan is elismerte az albán nemzeti kisebbség létét. Venizelosz miniszterelnök azzal az indoklással igyekezett kitérni a kérés teljesítése elől, hogy a régióban soha, még az Oszmán Birodalom időszakában sem voltak albán nyelvű iskolák, és ez az ügy össze sem hasonlítható az Albániában élő görög kisebbség jogainak veszélyeztetésével. Végül azonban az albán követeléseknek és a Népszövetség nyomásának engedve négy kétnyelvű általános iskolát nyitottak a régióban, ahol az albán nyelvet az első három osztályban taníthatták. A csámok lakta városokban és falvakban 15 teljesen albán tanítási nyelvű iskola megnyitására irányuló albán kérést azonban a görög fél azonnal és határozottan visszautasította. A fent említett négy, részben albán tanítási nyelvű iskola megnyitásáért viszonzásképpen görög részről elérték az albán kormánnyal 1935-ben kötött megállapodásban, hogy Albániában Himarában és Korçában (Korcsában) új görög magániskolák nyílhatnak, a megállapodás azonban a Metaxasz-féle államcsíny után hamvába holt.

1927–1936 között történtek bizonyos törvényhozási kísérletek a csámok elkobzott birtokainak kompenzálására. Ezek azonban egyrésztől még mindig diszkriminációt jelentettek a többi görög állampolgárhoz képest a kompenzáció mértékét, másrésztől annak tényleges számát és eredményét tekintve. Ennek oka a görög kormányváltozás, illetve a Metaxasz-diktatúra hatalomra jutása volt. Ezen időszak görögösítési törekvéseinek sokat mondó példája volt a régióban több mint 100 település nevének a megváltoztatása. Ez már 1913-ban megkezdődött, kiteljesedését ekkor érte el, majd az 1950-es években zárult. Az elmúlt évszázadot csak néhány albán toponímia élte túl.

A lausanne-i görög–török lakosságcsere-egyezmények annak aláírói szándékától függetlenül egyértelmű következménye volt a Görögországhoz került csámok – vallásuktól független – nemzeti tudatosodási folyamatának kibontakozása és lezárulása. A tőlük való megszabadulásra irányuló erőszakos görög törekvések, a szülőföldjük elhagyására való kényszerítettség elsősorban a muzulmán csámoknál írta felül a vallási meghatározottság elsőbbségét a nemzeti hovatartozással szemben. A szomszédos, független Albánia jelenléte, még akkor is, ha ez az ország vajmi kevés nemzetközi politikaformáló potenciált képviselt, háttérrel és bizonyos védelmet jelentett a muzulmán csámok nemzeti öntudatra ébredéséhez. Ebben a folyamatban a Népszövetség mégoly ellentmondásos szereplése is kedvező hatást gyakorolt.

Az ortodox csámoknak albánként való kezelése vagy annak tagadása az Albániában lévő görög kisebbség védelmében volt taktikai eszközként felhasználható a görög fél részéről. Ez utóbbiak albániai kisebbségi jogai védelmében a görögországi albán kisebbséggel való bánásmód engedékenyebb vagy keményebb változata is mindig bevethető volt. A görög–albán kapcsolatokban ebben az időszakban jól érzékelhető a kisebbségi politika viszonyítottsága, vagyis „annyit adok a saját országomban lévő kisebbségnek,

amennyit a másik ország ad az ott élő kisebbségemnek”. Jól példázta ezt, amikor 1930-ban I. Zogu kormányzata kezdeményezett lakosságcserét, ezzel kívánta megoldani a kétoldalú kapcsolatok problémáit. Albán részről úgy vélték, hogy a kisebbségeket érintő önkéntes lakosságcsere mindkét ország belső gondjainak megoldásához hozzájárulna, és javítaná az albán–görög viszonyt. A görög fél a javaslatot elutasította, mert attól tartott, hogy Albánia erőszakosan szabadul meg a görög kisebbségtől, kijátszva a lakosságcsere önkéntesnek tervezett jellegét. Másrészről a dél-albániai területekre, Észak-Epiruszra támasztott görög területi igényeket is súlytalanná tette volna, ha a görög kisebbség megszűnt volna létezni ezen a területen. Úgy értékelhető, hogy az akkori albán kormány nagyobb realitást, illetve veszélyt látott ezekben a görög követelésekben, mint Csámöria teljes területe albán megszerzése esetleges lehetőségében. A görög kormány a muzulmán csámokat végsősoron változatlanul olyan ellenséges elemként kezelte, amely képtelen beilleszkedni az állam társadalmi-politikai szerkezetébe.

Metaxasz diktatúrája és a második világháború időszaka

A csámok a legkegyetlenebb időszakot Metaxasz diktatúrája alatt, 1936 és 1941 között élték át. A rendszer szélsőséges nacionalizmusa minden nemzeti kisebbséget sújtott. Anyanyelvüket kizárólag családi körben, otthon használhatták, a tiltások ellen vétőket szigorúan megbüntették, a szülők féltek gyermekeiket anyanyelven taníttatni. A görög nyelv megtanulására az azt nem beszélő felnőtteket esti iskolákba kényszerítették, ortodox albán falvakban óvodákat nyitottak annak érdekében, hogy időben elkezdjék a görögösítést. A muzulmán albán lakosság jobb ellenőrzésének céljával Janina és Preveza egyes területeiből új, ma is létező prefektúrát hoztak létre, Thesprotia néven.

A csámok helyzetét alapvetően és máig hatóan negatívan befolyásoló másik hatás, már a második világháborúban, éppen az olasz fasiszta megszállás alá került Albániából érkezett. Francesco Jacomini olasz kormányzó a csámügyet igyekezett az albánok támogatásának megszerzése érdekében felhasználni. A „Csámöria felszabadítására” irányuló hangzatos jelszavai – a Rómának az albán támogatásról küldött túlságosan optimista jelentései ellenére – gyenge visszhangot váltottak ki Albániában. 1940 júniusában egy közönséges bűnöző megölését Jacomini Csámöriából érkezett hazafi görög ügynökök által történt meggyilkolásának minősítette, és késedelem nélkül meghirdette Csámöria felszabadításának programját. Megvalósításához albán félkatonai csoportokat is elkezdett felfegyverezni. Mussolini ezt az ügyet ürügyként használta fel a Görögország elleni támadásra, és – sokatmondóan – az Albániából Görögországba betört olasz katonai csoportosítást a „Ciamura” elnevezést kapta. Az inváziós haderő albán önkéntes zászlóaljkat is magában

foglalt, de a nem kellően motivált albánok soraiban tömeges volt a dezertálás és az átállás. Az olasz parancsnokok, közöttük Mussolini is az olasz invázió sikertelenségének okát éppen az albánokban találták meg. Ugyanakkor arról sem szabad elfeledkezni, hogy az alig több mint kéthetes olasz uralom alatt Thesprotiában csám albán bandák rablótámadásokat intéztek görögök lakta falvak ellen, néhány kisebb várost pedig lángba borítottak. A sikeres görög ellentámadást követően a visszafoglalt Thesprotiában összeszedték a muzulmán csám férfiakat, a szigetekre deportálták őket, és csak akkor térhettek vissza, amikor a fasiszta Olaszország német segítséggel újra birtokba vette ezt a területet. Görögország német, olasz és bolgár megszállás alá került.

A második világháború kitörése előtt a régió 28 falvában kizárólag muzulmán csámok éltek, 20 falu kevert, csám–görög lakosságú volt. Az olasz megszállási rendszer 1941 májusára épült ki. A náci Németország nem támogatta a terület azonnali hozzácsatolását Albániához, de mind Németország, mind Olaszország lebegtette azt az ígéretet, hogy arra a háború befejezését követően sor kerül. Ez az albánbarát propaganda nem volt eredménytelen a csámok körében: jelentős részük a tengelyhatalmak hívévé, és a helyi, valamint az albániai görög lakossággal szembeni nagyszámú halálos áldozattal, anyagi károkkal járó erőszakos fellépés részesévé vált. Ezzel az erőszak és az erőszakos válasz spirálja indult meg, a két nemzeti közösség közötti kapcsolatok minden, történelmileg addig megelőző időszakban tapasztaltnál súlyosabb megromlását okozva. A német megszállás idején több közös német–csám tisztogató akcióra került sor, amelyekben a csám milíciák a német értékelések szerint „jól teljesítettek”. 1943 szeptemberében a Nemzetközi Vöröskereszt svájci képviselője megállapította, hogy a csám bandák minden ellenőrzés alól kiszabadultak, és folyamatosan súlyos atrocitásokat követtek el a fegyvertelen görög lakossággal szemben. Olaszország kapitulációja után a görögországi brit misszió közös fellépést kezdeményezett a csámokkal a nácik ellen, de ezt a csámok visszautasították. Sőt a németek által az ellenállókkal szemben Albánia területén indított hajtóvadászatba is bekapcsolódott egy kb. ezerfős csám alakulat, amelynek számlájára 500 halálos áldozat írható. Ugyanakkor megemlítendő az is, hogy a helyi, németellenes, nem kommunista szervezkedést vezető bejek és muftik nem támogatták a csámok ottani vérengzését, másrésztől kisebb számban muszlim csámok kapcsolódtak be a Görög Felszabadító Néphadsereg (ELAS), illetve az albán Antifasiszta Nemzeti Felszabadító Hadsereg küzdelmébe. Görögországban egy közös görög–csám dandár is létrejött az ELAS keretei között. Ezzel együtt az a következtetés vonható le, hogy csám közösség elitje és sok tagja is korrumpálódott a megszállók oldalán, és a két nemzet közötti szélsőséges polarizáció elnyomott a közös görög–csám ellenállási mozgalom megteremtésére irányuló bármiféle szándékot.

A görög polgárháborútól a 2000-es évek elejéig

A náci Németország vereségének közeledtével a görög polgári ellenállási mozgalom, az EDES igyekezett a csámokat is bevonni az ELAS elleni harcába, de eredménytelenül. A szövetségesek támogatásával az EDES súlyos harcok árán Albániába űzte a csám kollaboráns fegyveres csoportokat, amelyek csak az idős embereket hagyták hátra. 1944 júniusában az EDES az általa visszafoglalt településeken egy pillanatot sem késlekedett az 1943-ban a csámok által a görögök ellen elkövetett bűncselekmények megtorlásában. 1994-ben Albániában június 27-ét a „csámöriai albánok ellen elkövetett görög sovinizta népirtás napjává” nyilvánították. Az EDES akkori brit megítélés szerint is vérbosszújellegű fellépése a csámok Albániába történő tömeges menekülését váltotta ki. A brit értékelés persze joggal és egyértelműen utal a csámok által elkövetett korábbi atrocitásokra is. Végsősoron arról volt szó, hogy görög részről megszabaduljanak egy nem kívánatos nemzeti kisebbségtől.

Az EDES erőszakos fellépése a csámok ellen azzal a következménnyel is járt, hogy az általa dominált régióban a németek kivonulása után a hatalom megszerzésére törekvő, de itt kevés népszerűséggel bíró ELAS-nak több száz csámot sikerült a maga oldalára állítania. Közép-Görögországból érkezett erősítésekkel a csám önkénteseket is magukban foglaló ELAS-alakulatoknak 1944 végére sikerült Thesprotiát elfoglalniuk, és az EDES erőit Korfura szorították ki. Az ELAS sikerei nyomán 1945. január–februárban négy-ötezer csám tért vissza szülőföldjére, alapvetően a határ közeli falvakba. Az ELAS-nak az Athén megszerzéséért vívott ütközetben elszenvedett veresége, a varkizai megállapodás után azonban az EDES a reváns szándékával, minden korábbinál bosszúszomjasabban tért vissza a régióba, és 1945 márciusában újabb, a csámok ellen elkövetett vérengzéssel bővítette addigi lajstromát. Az otthonából 1944–1945-ben menekülni kényszerült csámok száma különböző adatok szerint 23 és 35 ezer közé tehető.

Az Albániába menekült muzulmán csámoknak a kommunista vezetési albán kormányzat menekültstátuszt adott, és a Csám Antifasiszta Bizottság (CAFC) égisze alatt szervezte őket. A déli határ közelében fekvő településeken biztosított nekik szállást, letelepedési lehetőséget, ezzel az ott élő görög nemzeti kisebbségi lakosság arányát is csökkenteni igyekezett. 1946-ban az Albániába menekült csámok kongresszusa Görögországot azzal vádolta, hogy elűldözte őket, és a nemzetközi közösségtől kért támogatást a szülőföldjére való visszatéréshez és kártérítés nyújtásához. Albánia kommunista kormánya a csámok ügyét a párizsi békekonferencián is felvetette, azt követelte, hogy a csámok visszatérhessenek otthonaikba és adják vissza nekik korábbi tulajdonaikat. A csámok küldöttsége hasonló követelésekkel Athénba utazott, de a görög kormánytól sohasem kaptak választ. Az ENSZ közgyűlése elismerte, hogy a menekültek humanitárius válsággal szembesültek, 1,2

millió amerikai dollár segélyt biztosított kifejezetten az Észak-Görögországból elmenekültek megsegítésére. Mindeközben egy, a kollaborációs ügyekkel foglalkozó görög különleges bíróság 2109 csámot ítelt árulásért távollétében halálra, és ingatlanjaikat a görög állam javára elkobozta. A Thesprotiában maradt albánul beszélő közösség esetében pedig a görög asszimilációs politika jegyében mindent megtettek annak érdekében, hogy eltántorítsák albán identitásának vállalásától. A kiürült csám falvakba görögöket és aruméneket telepítettek.

1953-ban a csám menekültek megkapták az albán állampolgárságot, és az akkor kemény, sztálinista diktatúrában vergődő albániai társadalomba való beilleszkedésre kényszerítették őket. Ezzel együtt sok idős, görög állampolgárságtól megfosztott csám menekültnek tekintette magát, és követelte, hogy visszatérhessen Görögországba a saját ingatlanába. Enver Hodzsa rezsimje növekvő fenntartással viszonyult a csám közösséghez. Megkérdőjelezte tagjainak az államhoz fűződő lojalitását, és az *osztályharc éleződésének* elméletétől, az állandóan erősítendő *éberség* követelményétől vezettetve úgy vélte, hogy a csámok könnyen válhatnak idegen hatalmak ügynökeivé. Ezt a véleményét azzal is igazoltnak látta, hogy a csámok korábban görög állampolgárok voltak, és elitjük annak idején a gazdag földesurak közül került ki. A tengelyhatalmakkal való kollaborációjuk és antikommunizmusuk csak megerősítette az enverista vezetés negatív véleményét, ezért 1945 végén jelentős számú csám albánt tartóztattak le, háborús bűnösnek, a megszállókkal együttműködőknek címkézve őket, illetve sokakat közülük Albánia északi vidékeire száműztek.

A görög polgárháború időszakában viszont az enverista vezetés a kommunisták mellett igyekezett a csámokat is felsorakoztatni. Ennek a törekvésnek a kudarca után megkapták a *reakciós* jelzõt, és súlyos elnyomtatást kellett elsz szenvedniük. A rezsim a csám-kérdést meglehetősen elhanyagolta, illetve ha az előtérbe került, akkor is csak negatív előjellel kezelte: 1947-ben 85 csámot állítottak bíróság elé fegyveres nacionalista csoport létrehozásában való részvétel vádjával. 1960-ban újabb perben állítólagos antikommunista összeesküvéssel vádolták meg az albán haditengerészet akkori csám származású parancsnokát, akit elítéltek és kivégeztek, míg 29 csámot „az amerikai, jugoszláv és görög szeparatisták” ügynökeként súlyos börtönbüntetésre ítélték.

Az albániai rendszerváltozást követően, 1991-ben Tiranában létrejött a csámok politikai szervezete. Elsődleges feladatának azt tekintette, hogy összegyűjtse és rögzítse azoknak a csámoknak a beszámolóit és tanúvallomásait, akik 1944–1945-ben hagyták el Görögországot. Mint jeleztem, 1994-ben az albán parlament törvényben döntött arról, hogy június 27-ét „a csámöriai albánokkal szemben a görög sovinizták által elkövetett népirtás emléknapjává” nyilvánította. Sarandában és Konispoliban minden évben megemlékeznek az áldozatokról „csám mars” néven, a legnagyobb felvonulásra az

albán–görög határon 2006-ban került sor, mintegy 10 ezer fő részvételével. A résztvevők önmagukat albán nemzetiségű görög állampolgároknak minősítették, és kifejezték azt a követelésüket, hogy békésen visszatérhessenek otthonaikba nagyapáik sírjához. 2004-ben létrehozták a Csám Kutatóintézetet a csám-ügy teljes történetének pontos feltárása és megismerése érdekében, továbbá ugyanebben az évben politikai pártot is alapítottak, Igazság és Integráció Pártja néven.

2005-ben a görög államfő egy alig 200 fős csám tüntetésre hivatkozva lemondta az albániai Sarandába tervezett látogatását. A görög külügyminisztérium arra hivatkozott, hogy albán részről nem tettek meg minden szükséges intézkedést a görög elnök biztonsága érdekében, nem tartották vissza a szélsőséges elemeket a tüntetéstől, akiknek ez a fellépése akadályozta a görög–albán kapcsolatok fejlődését. Az albán elnöki hivatal sajnálkozását fejezte ki a váratlan görög lépés miatt, ami álláspontja szerint félreértésekre alapozódott egy kis létszámú, békés és jól ellenőrzött tüntetés okán. Tény az is, hogy az elmúlt években egyes csám családoknak sikerült visszatérniük régi otthonaikba, míg Albániából néhány száz görög nemzetiségű család telepedett le Görögországban.

Az említett diplomáciai incidens világosan mutatta, hogy az albániai rendszerváltozás utáni időszakban a csám-ügy együtt az albániai görög kisebbség helyzetével változatlanul az albán–görög kapcsolatok érzékeny és ellentmondásos eleme maradt. Az antifasiszta felszabadító háború emléke és tisztelete a kommunista rendszer bukása ellenére a mai albán belpolitika fontos eleme. A nemzeti méltóságot erősíti az a történelmi tény, hogy Albánia felszabadítása az akkori albán ellenállás érdeme, Albániába szövetséges alakulatok vagy akár csak tanácsadók sem érkeztek. A megszálló olasz és német csapatokkal folytatott harc sikerességét még az sem halványítja el, hogy a szovjet hadseregek balkáni és magyarországi előrenyomulása miatt a németek maguk is a térségből való visszavonulásról döntöttek a bekerítés és megsemmisülés elkerülése érdekében. Másrészről nem cáfolható az a fentiekben vázolt tény sem, hogy különösen a görögországi muzulmán csámok körében létezett a megszállókkal való kollaboráció. Az ő magyarázatuk persze a görögök által elkövetett szintén valós és súlyos történelmi üldöztetésre, atrocitásokra hivatkozik, és a csapás–ellencsapás, a nemzeti vérbosszú történelmi spirálja jócskán visszanyúlik a 19. századig. Ezzel együtt a csám-ügy még mindig magával hurcolja a második világháborús kollaboráns szereplés negatív következményeit mind az albániai környezetben, mind a görög–albán viszonyban, mind nemzetközi szintén.

A csámok kérdésének megfontolt, óvatos – az érintettek részéről minden bizonnyal bátortalan vagy akár gyávának is minősített – albán kormányzati kezelésének más magyarázatát Albániának a rendszerváltozást követő rendkívül súlyos helyzetében kell keresnünk. Az alapvető társadalmi-politikai

változások 1990 őszétől kibontakozó hullámai 1990 legvégén a gazdasági nyomorúság elől menekülő emigránsok ezreit sodorták át az átjárhatóvá vált határon Görögországba, közöttük természetesen a görög kisebbséghez tartozókat, de albánokat is. Hosszú éveken keresztül a Görögországba, majd Olaszországba legálisan, de inkább tömegével illegálisan bejutott gazdasági menekültek hazautalásai jelentették Albánia legjelentősebb valutabevételét, és ma is fontos szerepet játszanak az albán nemzetgazdaságban. Görögország, vagyis a görög tőke vált a legnagyobb külföldi befektetővé Albániában. Létfonosságú érdeke volt Albániának, hogy a fölösleges munkaerőt felszívó gazdasági kaput Athén ne zárja be. A csám-ügy előtérbe állítása, illetve az emiatt várható görög retorziók egyszerűen súlyos ellentétben álltak volna az ország általános érdekeivel. Az is igaz, hogy az 1990-es évek jól fejlődő görög gazdaságában az adózás elkerülését természetes törekvésnek tekintő turisztikai vállalkozóknak, a szolgáltató szektorban működőknek, illetve különösen a mezőgazdasági termelőknek kifejezetten jól jött az olcsó, nagyon gyakran illegálisan alkalmazott, Albániából érkezett munkaerő, amivel szemben az érintett munkaadók kevésbé érezték betartandóaknak a szociális és munkaügyi törvénykezés szabályait. A végtelen szegénységből szabadulni igyekvő albán munkavállalók jövedelme még így is messze meghaladta az otthon elérhető, ha egyáltalán sikerült munkához jutniuk.

A gazdasági menekültek áradatát kezelni akarván görög részről rendszeresen *seprű*-hadműveleteket bonyolítottak le, alkalmanként százával, ezrével toloncolták vissza őket, hogy aztán az egész folyamat kisebb megtorpanás után újra feléledjen, és Athént valamiféle törvényes szabályozás megalkotására is ösztönözze. A sorskövetelményekre – mint a történelem is mutatta – rugalmasan reagálni képes albán lakosság körében, különösen az ortodox vallásúaknál a görögországi munkavállalás, esetlegesen a letelepülés megkönnyítése érdekében hirtelen megerősödött a görög nemzeti tudatosság. Mindezek a körülmények akkor nem a csám-ügy tisztázásának, megoldásának kedveztek, még akkor sem, ha Albánia azt az ott élő görög nemzeti kisebbséggel kapcsolatos görög felvetések ellentételezésére igyekezett felhasználni. A nemzeti kisebbségek ottani létének elismerésére kevés készséget mutatott és mutató Görögország ugyanis erőteljesen fellépett az albániai görög kisebbség érdekében. Az ortodox vallásúakat görögnek tekintve a régi vágányokon haladt, és ilyen vallási köntösbe öltöztetve nyíltan, ha nem is kormányzati szinten megjelentek Észak-Epiruszra, Albánia déli részére vonatkozó területi követelések is. Az albániai görög nemzeti kisebbség lélekszámának illetően „növelésében” ellentmondásos szerepet játszik Anasztasziosz, az albán ortodox egyház görög származású feje. Az előzményhez hozzátartozik, hogy a vallásszabadság és az egyházi élet 1990 késő őszén bekövetkezett helyreállításakor az újjászerveződő egyház élére a hosszú évtizedek kegyetlen üldöztetése után nem találtak az ortodox vallási előírásoknak megfelelő

felkészültséggel, előélettel, képzettséggel rendelkező albán nemzetiségű főpapot.

A mai Albánia és Görögország helyzete az 1990–2000-es évekhez képest alapvetően megváltozott. Az euroatlanti integráció mellett – bármiféle kormányváltástól függetlenül – elkötelezett Albánia a NATO tagjává vált, minden probléma ellenére vitathatatlan gazdasági fejlődést és az életszínvonalban előrelépést mutat. Görögország viszont súlyos gazdasági, politikai és migrációs válsággal küzd. Ezzel együtt nem érzékelhető olyan albán kormányzati törekvés, amely a csám-ügyben a görög fél mostani gyengeségének kihasználására törekedne, és biztosra vehető, hogy ilyen törekvés az adott körülmények között nemzetközi támogatásra sem találna. Valószínűleg megkockáztatható az a vélemény is viszont, hogy nem létezik olyan gyenge Görögország, amelytől erővel lehetne valamiféle kompromisszumot, a nemzetközi modelleknek, demokratikus elveknek megfelelő megoldást kikényszeríteni a csám-kérdésben. Albánia a muzulmán csámok visszatelepítését és kisebbségi jogaik megadását kéri Görögországtól, míg a csámok korábbi tulajdonaik visszaszámaztatását is követelik, de a pénzbeli kártérítést elutasítják. Elsődleges követelésük a tőlük elvett görög állampolgárság visszaadása, illetve a tengelyhatalmakkal való kollaboráció miatti kollektív elítélésük visszavonása. Görögország a maga részéről a csámok elűzését a történelem lezárt fejezetének tekinti a két ország kapcsolatrendszerében. Ezzel együtt elfogadta egy kétoldalú vegyesbizottság létrehozását, amelynek feladata elsősorban a tulajdoni kérdéseknek mint technikai jellegű ügyeknek a megoldása. A bizottság 1999-ben formálisan létrejött, de azóta sem ülésezett. Még abban az évben az akkori albán miniszterelnök Athénban felvetette az ügyet görög partnerének, de negatív választ kapott. A görög álláspont szerint a csámok nem térhetnek vissza egykori szülőföldjükre, mert együttműködtek az olasz és német megszállókkal, tehát háborús bűnösök, akiket a görög törvényeknek megfelelően ítélték el. Arra is hivatkozik, hogy a csámok kivándorlása Görögországból hasonló a tengelyhatalmak háborús vereségét követő más exodusokhoz, így a német lakosság Kelet-Poroszországból, Gdańskból, Sziléziából, a Szudéta-vidékről, Pomerániából történt meneküléséhez, a csám tulajdonok pedig elenséges tulajdonnak tekinthetők, illetve az érintett személyek államellenes tevékenységet fejtettek ki. Mindezek alapján a második világháború után és az 1950-es években elkobzott birtokok ügyében a tulajdon visszaszerzésére nincs jogi lehetőség. A görög fél másrésztől taktikai szándékkal felvetette: Albánia kárpótolja a görög nemzeti kisebbséghez tartozókat a kommunista uralom alatt elvett javaikért. Ezt a fajta párhuzamot albán részről elutasították. Megjegyzésre érdemes ezzel kapcsolatban, hogy a rendszerváltás utáni reprivatizációs törvények nem tesznek különbséget a törvény kedvezményezettjei között nemzetiségük függvényében, tehát az ugyanúgy vonatkoznak a görög nemzeti kisebbséghez tartozó érintettekre, mint az albánokra.

A koszovói függetlenségi törekvések kibontakozásával és megvalósulásával párhuzamosan albán részről a csám-kérdésnek is fokozottabb figyelmet szenteltek, de azt mindig óvatosan szem előtt tartották, hogy NATO- és EU-csatlakozási törekvéseik megvalósítását az esetleges görög vétó megakadályozhatja. Az EU-csatlakozás kapcsán minden lépéshez szükség van a görög támogatásra is. Ez várhatóan azzal a következménnyel jár, hogy görög részről elvárják: Albánia a csám-ügyben visszafogott magatartást tanúsítson, másrészt viszont tegyen meg mindent az ott élő görög nemzeti kisebbség és az ortodox egyház érdekében. Ez utóbbi elvi síkon egyezik a magyar állásponttal is. Úgy vélem, hogy Albánia jól felfogott érdekeivel egyáltalán nem ellentétes, sőt a határon túl élő nemzeti kisebbségei szempontjából is kifejezetten kívánatos az európai normákat alkalmazó albániai politika és gyakorlat. A fenti görög elvárás viszont szembetűnő ellentétben van az elmentmondásos görögországi helyzettel, amely már a kisebbségek létét is kétségesként kezeli.

A csám-kérdés eddig érdemben nem került fel a nemzetközi szervezetek napirendjére. A csám szervezetek az 1990-es évektől kezdve erőfeszítéseket tettek ügyük nemzetköziesítésére, de egyedüli támogatóként Törökországot sikerült megnyerniük. 2006-ban az Igazság és Integráció Pártjának képviselői európai parlamenti képviselőkkel találkoztak – közöttük Doris Packkal, az Európai Parlament Délkelet-Európával foglalkozó bizottságának elnökével is –, akiket igyekeztek meggyőzni aggodalmaik jogosságáról, ügyük igazságosságáról. A képviselői csoport ki is dolgozott egy határozattervezetet, de arról sohasem szavaztak.

Összegzés

A csám-ügy még létezik, bár félő, hogy a megoldás nélkül eltelt évtizedek egyszerűen elkoptatják, okafogyottá teszik. Az érintettek, illetve utódaik csökkenő száma, Csámöria gyakorlatilag teljessé vált elgörögösítése mind kisebb esélyt ad a megoldásnak, illetve már lassan maga a vele való foglalkozás is megalapozatlannak és fölöslegesnek tűnik, különösen a külvilág szemében. Összefoglalómban igyekeztem tárgyilagos képet adni, mindkét fél pozíciójának lényegi elemeit, vádjait és védekezését, ennek érveit pontosan bemutatni. A birtokon belül lévő Görögországtól mégis joggal várható el, hogy felhagyjon a csámokat mint közösséget elítélő álláspontjával, tegye mérlegre a történelmi előzményeket és az albán féllel együttműködve találjon európai megoldást.

Néhány cím a csám-kérdéssel foglalkozó irodalom listájából

- BLUMI, Isa: *Ottoman refugees, 1878–1939. Migration in a post-imperial world*, Bloomsbury Academic, London, 2013.
- BOLLATI, Sali – BAJRAMI, Vehbi: Interview with the head of Chameria organization, *Chameria today* (in Albanian and English, Iliria Newspaper, New York), June 2005.
- CSAPLÁR-DEGOVICS Krisztián: *Az albán nemzetévválás kezdetei (1878–1913)*, ELTE BTK Történelemtudományok Doktori iskola, Budapest, 2010.
- HART, Laurie Kain: Culture, Civilization and Demarcation at the Northwest Borders of Greece, *American Ethnologist*, 26, 1991, 196–220. p.
- OREL, Vladimir: *Albanian Etymological Dictionary*, Brill, Leiden, 1998.
- Peace Treaty Between Greece and Ottoman Empire, *Balkan Studies*, 26, 1985.
- PETROV, Bisser: The Problem of Collaboration in Post-war Greece 1944-46, *Balkan Studies*, 25 (3), 2005, 15–36. p.
- PSOMIADES, Haris: The Diplomacy of Theodoros Pangalos 1925-26, *Balkan Studies*, 13 (1), 1972, 1–16. p.
- ROUDOMETOF, Victor: *Collective Memory, National Identity and Ethnic Conflict? Greece, Bulgaria and the Macedonian question*, Greenwood Publishing Group, Westport Connecticut, 2002.
- SCHMIDT-NEKE, Michael: *Entstehung und Ausbau der Königsdiktatur in Albanien (1912–1939)*, R. Oldenburg Verlag, München, 1987.
- VAN ANTWERP FINE, John: *The Early Medieval Balkans*, University of Michigan Press, 1991.
- VICKERS, Miranda: *The Cham Issue. Albanian National and Property Claims in Greece*, Defence Academy of the United Kingdom, 2002.
- XHUFI, Pellumb: *Çamët ortodoks*, *Studime Historike* (Albanian Academy of Sciences), 38 (2), February 2006.